

KÖZLEMÉNYEK

A turul-monda Laskai Osvát egyik Szent István-napi prédikációjában. Laskai Osvát a rendelkezésünkre álló források tanúsága szerint a ferences rend hazai későközépkori történetében kiemelt szerepet játszott.¹ Az egyházi év egészét felölelő beszédgyűjteményeit a kutatás már elkezdte vizsgálni.² A most bemutatásra kerülő szövegrész a szentekről szóló prédikációkat tartalmazó kötet 76., Szent István-napi sermójában található.

„... Chaba, filius Athile iterum regressus in Scythiam, et ibi genuit Ed. Ed vero Ugyel. Ugyel autem Eliud. Eliud Almas, qui quidem ideo sic vocatus est, quare mater eius vidit in somnis de ventre eius crescere pulcherrimam arborem, in qua erant generosi reges et duces. Et sic factum fuit, quare sancti reges de ea processerunt, videlicet Stephanus, Emericus, Ladislaus, Ludovicus etc. Somnus enim Hungarico idiomate alom dicitur, et inde Almas vocatus exstitit ...”³

A történet a turul-mondán, az Árpád-ház eredetmondáján alapszik. A kutatók véleménye megoszlik abban a kérdésben, hogy ezt az eredetmondát mikor foglalták először írásba.⁴ Tény, hogy jelenleg Anonymus munkája a legkorábbi szövegtanú. Érdemes idéznünk a Névtelen szövegét:

„Anno dominice incarnationis DCCCXVIII^o Ugek ... duxit sibi uxorem in Dentumoger filiam Eunedubeliani ducis, nomine Emes, de qua genuit filium, qui agnominatus est Almus. Sed ab eventu divino est nominatus Almus, quia matri eius pregnantis per sompnum apparuit divina visio in forma asturis, que quasi veniens eam gravidavit; et innotuit ei, quod de utero eius egrederetur torrens et de lumbis eius reges gloriosi propagarentur, sed non in sua multiplicarentur terra. Quia ergo sompnum in lingua

¹ HORVÁTH Richárd: *Laskai Osvát*. Bp. 1932.; BÁRCZI Ildikó: *Laskai Osvát*. In: *Új magyar irodalmi lexikon. II.* Főszerk. PÉTER László. Bp. 2000. 1292–1293.

² Az első jegyzetben megadott irodalom mellett lásd még BÁRCZI Ildikó: *Ars compilandi – A szövegformálás középkori technikája*. Forráshasználat, hivatkozási gyakorlat és tematikus szerkezet a későközépkori prédikációirodalomban, Laskai Osvát életműve alapján. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK), Kézirattár, Diss. 583.

³ OSUALDUS de Lasko: *Sermones de sanctis Biga salutis intitulati*. Hagenau, 1497. (a továbbiakban: *De Sanctis*) H4v. OSZK, Inc. 1029.

⁴ KRISTÓ Gyula: *Ősi epikánk és az Árpád-kori íráshagyomány*. = *Ethnographia* 1970. (a továbbiakban: *i. h.* (1970)) 116–119.; Uő: *A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig*. Bp. 1994. 41.; GYÖRFFY György: *Anonymus Gesta Hungarorum*. In: *A honfoglaláskor írott forrásai*. Szerk. KOVÁCS László, VESZPRÉMY László. Bp. 1996. 200. (A honfoglalásról sok szemmel. II.); *Scriptores rerum Hungaricarum. I–II*. Ed. SZENTPÉTERY, Emericus. Bp. 1937–1938. (a továbbiakban: *SRH*) Reprint: Utószó és bibliográfia: SZOVÁK Kornél, VESZPRÉMY László. Bp. 1999. II. 753. (A 14. századi krónikakompozícióhoz írt utószó SZOVÁK K. munkája.)

Hungarica dicitur ‚almu’ et illius ortus per sompnum fuit pronosticatum, ideo ipse vocatus est Almus. Vel ideo vocatus est Almus, id est sanctus, quia ex progenie eius sancti reges et duces erant nascituri.”⁵

„Régóta tudott, hogy Álmos fogantatásának elbeszélése totemisztikus mondára vezethető vissza. Mint láttuk, Álmos születése előtt anyjának álmában héja jelent meg és teherbe ejtette. A monda értelme világos: az Árpád-ház héja-óstól származtatta magát.”⁶ Ez az epizód bizonyos eltérésekkel megtalálható a 14. századi krónikakompozícióban és Thuróczy János 1488-ban megjelent krónikájában is. A sermóban olvasható változattal történő összehasonlítás kedvéért a főszovegben közöljük Thuróczy, a lábjegyzetben pedig a krónikakompozíció szövegét.

„Porro Eleud filius Vgek ex filia Enodbilii in Scicia genuit filium, quem ex eventu Almus denominavit. Nam mater illius dum esset gravida, vidit in somnis avem quandam in forma austuris ad se venire suoque in gremio caput reclinare, quodque ex utero illius torrens persplendidissimus ortus fuisset, decurrensque in terra aliena extitisset multiplicatus, quod et factum est. Nam postea de lumbis eius gloriosi reges propagati sunt, qui postmodum in terra aliena hac in Pannonia ingentem populorum super multitudinem summa cum gloria regnare. Quia autem somnium Hungarico idiomate alom dicitur, et illius nativitas per somnium fuit pronosticata, ideo ipse vocatus fuit Almus ...”⁷

Laskai szövege az ismert változatokhoz képest szembeötlő eltéréseket mutat. Ő a héja általi fogantatásról, az Emese méhéből fakadó patakról egy szót sem szól, említ viszont egy Álmos anyjának hasából kinövő fát, amelyen megtalálhatók a szent királyok, akiket nevükön is nevez. Az világos, hogy a ferences írónál olvasható változat alapja a turul-monda. A kérdés az, hogy milyen forrást vagy forrásokat használt, s vajon a krónikaszovegekhez képest mutatkozó eltéréseket Laskai egyéni leleményének kell-e tartanunk.⁸

A ferences író történeti elbeszélő forrásait vizsgálva már korábban sikerült kimutatnunk, hogy közvetlenül használta a Thuróczy-krónikát,⁹ innen tehát ismerhette az Álmos születésével kapcsolatos mondát. A történetet már Thuróczy sem a szóbeliségből merítette, hanem a korábbi krónikákból vette át,¹⁰ s a szájhagyomány mint forrás Laskai esetében is kizárható. Az Árpád-ház totemisztikus

⁵ Die „Gesta Hungarorum” des anonymen Notars. (Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte.) Unter Mitarbeit von László VESZPRÉMY herausgegeben von Gabriel SILAGI. Sigmaringen, 1991. /Ungarns Geschichtsschreiber 4./ 36., 38.

⁶ GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok.* Bp. 1993. 40. Lásd még KRISTÓ Gy.: *i. h.* (1970) 116.; 19. j.

⁷ THURÓCZY, Johannes: *Chronica Hungarorum. I. Textus.* Ediderunt Elisabeth GALÁNTAI et Julius KRISTÓ. Bp. 1985. (a továbbiakban: *Chronica*) 59–60.

A krónikakompozíció szövege: „... Eleud filius Vgek ex filia Eunodbilii in Scytia genuit filium, qui nominatur Almus ab eventu, quia mater eius in sompno innouerat avis quasi in forma austuris veniens, dum esset gravida, et quod de utero eius egrederetur torrens ac in terra non sua multiplicaretur. Ideoque factum fuit, quod de lumbis eius gloriosi reges propagarentur. Quia vero sompnum in lingua nostra dicitur alm, et illius ortus per sompnum fuit pronosticatus, ideo ipse vocatus est Almus ...” (SRH I. 284.)

⁸ Itt említjük meg, hogy a prédikációs szöveg bizonytalan eredetű részét aláhúzás jelöli.

⁹ KERTÉSZ Balázs: *Krónikaszovegek Laskai Ósvát prédikációjában.* In: *A ferences lelkeség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára.* Szerk. ÖZE Sándor, MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert. Piliscsaba – Bp., 2004. 665–680.

¹⁰ THURÓCZY, Johannes: *Chronica Hungarorum. II. Commentarii 1–2.* Composuit Elemér MÁLYUSZ adiuuante Julio KRISTÓ. Bp. 1988. (a továbbiakban: *Commentarii*) II./1. 144.

eredetmondájának jelentésartalma előtte már minden bizonnyal ismeretlen volt, így magától értetődő módon alakíthatott, változtathatott az általa használt szövegen. A továbbiakban néhány, a szent királyokat, illetve a fa-metaforát említő szöveget szeretnénk bemutatni, a teljesség igénye nélkül, egyrészt azzal a céllal, hogy a szent királyok tiszteletének alakulását nyomon követhessük, másrészt azért, hogy a Laskai által esetleg használt további forráshoz vagy forrásokhoz közelebb jussunk.

A 13. században, adatolhatóan IV. Béla uralkodása óta, az Árpád-dinasztia egyre inkább úgy tekintett magára, mint a „szent királyok nemzetségé”-re. A korszak okleveleiben előforduló 'sancti reges' kifejezés egyes esetekben a dinasztia egészét jelöli, máskor konkrétan Szent Istvánra és Lászlóra vonatkozik.¹¹

A formula törvényszövegből is ismert. Az utolsó Árpád-házi király, III. András az 1290–1291. évi törvény bevezetőjében említést tesz szent elődeiről, az első cikkelyben pedig szól a szent királyok által az egyházaknak adományozott jogokról.¹²

Ebből a korból nemcsak az oklevelek tartalmazznak témánk szempontjából felhasználható adatokat. Az 1280-as évek első felében Kézai Simon, IV. (Kun) László történetírója gesztájában már néven nevezi Istvánt, Imrét és Lászlót mint királyának őseit.¹³

A legkorábbi Margit-legenda, amely a hercegnő halálát (1270) követő években jött létre, szintén arról tanúskodik, hogy különleges tisztelet övezte Istvánt, Imrét, Lászlót és Erzsébetet; Margit az ő nyomdokaikat kívánta követni.¹⁴

¹¹ BARTONIEK Emma: *A magyar királyválasztási jog a középkorban.* = Századok 1936. 359–365.; DEÉR József: *Az Árpádok vérségi joga.* Bp. 1937. ZSOLDOS Attila: *Az Árpádok és alattvalóik.* Debrecen, 1997. 52, 225.

¹² *The Laws of the medieval kingdom of Hungary. Decreta regni mediaevalis Hungariae.* Transl. and ed. By János M. BAK, György BÓNIS, James Ross SWEENEY. Idyllwild, California, 1999. 42.: „Andreas Dei gratia Hungarie ... rex ... [... iura] ... nobilium regni nostri a sanctis progenitoribus nostris data et concessa ... promissimus observare. ... omnia iura ecclesiarum ..., que ... a sanctis vel aliis regibus progenitoribus nostris ... data sunt et concessa, conservamus ...” Vö. BARTONIEK E.: *i. m.* 362.; I. j.

¹³ „... Ladislaus ... in virtute Altissimi et proavorum suorum, scilicet Sancti Stephani, Emirici atque Ladislai regum ac sanctorum votivis praesummens confidensque suffragiis ...” (*SRH* I. 185.) Vö. BARTONIEK E.: *i. m.* 365.

¹⁴ „Revolvebat (sc. Margarita) crebrius secum et conferebat cum aliis interdum progenitorum suorum vitam et vite sanctitatem, Beati scilicet Stephani, primi regis et apostoli Ungarorum, cuius fidem et catholice fidei predicationem, qua sua convertit gentem ab ydolorum cultura, ecclesia narrat vulgarica. Beati Henrici, filii eiusdem Sancti Stephani regis sanctissimam virginitatem, qui cum haberet sponsam nobilissimam, utpote filiam imperatoris Romanorum divinitus facta sibi revelatione, ut in eius gestis habetur, virginalem cunctis diebus vite sue cum sua sponsa illibatam servavit castitatem, quod maxime testimonio eiusdem sponse sue fuit post obitum suum efficaciter comprobatum. Sancti quoque Ladislai regis, qui gloriosa regni gubernatione et defensione adversus invasores, maxime insultus paganorum partium orientalium, ut scriptum continet Ungarorum, amministrans frequentissime causam clericis iusticiis regalibus et in orationibus ac ceteris sanctis operibus vacans etiam quiete corporis relegata noctes ducebat insompnes, cuius sanctitati usque hodie curationis beneficia crebra perhibent testimonia. Beate etiam Elizabeth, amite sue, cuius gloriosa merita tota pene cum gaudio celebrat ecclesia. In huiusmodi igitur meditationibus et collationibus seipsam occupans alta trahebat suspiria, et eorum imitari vestigia et consequi merita Dei munere digna efficeretur.” (*SRH* II. 689.) Vö. BÖLE Kornél: *Árpád-házi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda.* Bp. 1937.; A. VAUCHEZ: „Beata stirps”: *saintité et lignane en Occident aux XIIIe et XIVe siècles.* In: G. DUBY, J. LE GOFF (eds.): *Famille et parenté dans l'Occident médiéval.* Roma, 1977. 400.

E néhány példából is látható, hogy a 13. században írott források már hivatkoznak az Árpád-házi szentekre.

A fa-metaphora is feltűnik egy 1303. évi oklevélben, melynek kiállítója, Ákos nembeli István nádor az Árpád-ház kihalásával kapcsolatban III. Andrást a magyarok első királyának, Szent Istvánnak a véréből, törzséből és nemzetségéből származó utolsó aranyágacsának nevezi.¹⁵

Magyarországon az Anjouk uralomra jutása új fejezetet nyitott a szenttiszelet történetében. Károly Róbert és fia, Lajos, az Árpádok leányági leszármazottai, uralmuk legitimálása érdekében igyekeztek hangsúlyozni az Árpád-dinasztiával fennálló vérségi kapcsolatukat.¹⁶ E tudatos politika nyomai több írásos emlékünkben is tetten érhetők.

Tudós egyháziak dolgozták ki azt az érvrendszert, amelyben kulcsszerepet játszik az a gondolat, miszerint Károly Róbert a szent királyok nemzetségéből való származás jogán tart igényt a magyar trónra. Ennek az elvi megalapozásnak a III. András halálát követő trónharcokban fontos szerep jutott. Mint ismeretes, a pápa 1308-ban Gentilis bíborost küldte Magyarországra azzal a feladattal, hogy Károly uralmát az egész országgal elismertesse.¹⁷ A pápai legátus által 1308. novemberében összehívott pesti országos gyűlés jegyzőkönyve témánk szempontjából is tartalmaz érdekes részletet. Az elnöki tisztet betöltő Gentilis a gyűlést egy beszéddel nyitotta meg, melyről a jegyzőkönyv így számol be:

„... idem dominus legatus proposuit verbum Dei, assumpto illo evangelico themate: Domine, nonne bonum semen seminasti in agro tuo etc. seriose retexens agri semina, idest regni Ungarie, que in illo Dominus seminerat, ex quibus reges catholici tanta sanctitatis et vite claritate conspicui prodierunt, quod sanctorum ascribi cathalogo meruerunt ...”¹⁸

Ez a passzus tehát utal a Magyarország földjéből kisarjadó szent királyokra.

Az ugyancsak Gentilis által 1309. májusában összehívott zsinat határozatai között is találunk hasonló szellemű kijelentéseket. A király státuszáról szóló fejezet megemlíti, hogy Magyarország élén az isteni gondviselésnek köszönhetően katolikus királyok álltak, akik közül az első, Szent István és még néhányan kiérdemelték, hogy a szentek katalógusába felvegyék őket, majd néhány sorral lejjebb azt olvashatjuk, hogy Károly az első szent királyok nemzetségéből származik:

¹⁵ „... Andree ... ultimo aureo ramusculo a progenie stirpe ac sanguine sancti regis Stephani primi regis Hungarorum per paternam lineam descendenti extincto ...” (*Anjou-kori okmánytár. I.* Szerk. Nagy Imre. Bp. 1878. 52.) Vö. KURCZ Ágnes: *Az Anjou-kori oklevelek narrációja.* = Irodalomtörténeti Közlemények (a továbbiakban: ItK) 1966. 180.

¹⁶ KARDOS Tibor: *Kálti Márk Képes Krónikájáról.* In: *Képes Krónika.* Ford. GERÉB László. Bp. 1959. 9.; KRISTÓ Gy.: *Anjou-kori krónikáink.* = Századok 1967. (a továbbiakban: i. h. (1967)) 486.; KLANICZAY Tibor: *A ferencesek és domonkosok irodalmi tevékenysége az Anjou-korban.* In: *Uő: Hagyományok ébresztése.* Bp. 1976. 118.; KLANICZAY Gábor: *Az Anjouk és a szent királyok.* In: *„Mert ezt Isten hagyta ...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből.* Szerk. TÜSKÉS Gábor. Bp. 1986. (a továbbiakban: *Az Anjouk*) 65–87.; *Uő: Az uralkodók szentsége a középkorban.* Bp. 2000. (a továbbiakban: *Az uralkodók*) 240–302.

¹⁷ Gentilis magyarországi tevékenységéhez lásd: *Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311.* Vatikáni Magyar Okirattár. I. 2. Bp. 1885. XLVIII–CVII. A bevezetőt PÓR Antal írta.

¹⁸ Vatikáni Magyar Okirattár, idézett kötet 117. Vö. PÓR A.: *i. m.* LXVII.; FRAKNÓI Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-Székkal. I.* Bp. 1901. 124.

„Sane, per divinam providentiam, regno Hungarie reges catholici pfeuerunt, quorum primus, sanctus rex Stephanus, et alii nonnulli sanctorum cathalogo meruerunt ascribi ... prelati et barones ... communiter magnificum principem dominum Carolum, ex primorum sanctorum regum vera progenie propagatum, recognoverunt verum et legitimum regem Hungarie ...”¹⁹

A pápai legátus, Gentilis bíboros mellett a zágrábi püspök, Gazotto Ágoston is Károly Róbertet támogatta.²⁰ A tudós domonkosrendi püspök az 1310-es rákosi országos gyűlésen elmondott beszédében Károly trónigényének jogosságát igyekszik bizonyítani. Egyik mondatában együtt említi Károly családfáját és a magyar szent királyokat:

„Sed Caroli iuribus illud quoque, idque rarum in terris additur, quod ipsius stemma, Coelo teste, ex Sanctissimis Regibus nostris profluere comprobatur.”²¹

Hivatkozik Szent Istvánra és Lászlóra, valamint a 13. századi szent vagy boldog Árpád-házi hercegnőkre is. A beszédben helyet kap IX. (Szent) Lajos francia király is. Személyét azért kell külön hangsúlyoznunk, mert, mint korábban láthattuk, Laskai Osvát idézett sermórészletében István, Imre és László mellett egy bizonyos Lajos is szerepel, így azt a kérdést sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy vajon kire gondolt a ferences szerző. IX. Lajos 1270-ben hunyt el. Szentté avatását elsősorban öccse, I. Károly nápolyi király, az Anjou-ház őse szorgalmazta. A kanonizáció után, amelyre 1297-ben került sor, Lajost, jóllehet ő még a Capeting-dinasztiából származott, az Anjouk családi szentként tisztelték.²²

A kérdéses személlyel kapcsolatban az Anjouk egy másik családi szentjére, Lajos toulouse-i püspökre is érdemes kitérnünk. Apja II. (Sánta) Károly nápolyi király volt, tehát apai ágon a nápolyi Anjouktól származott, anyai ágon pedig az Árpádoktól, mivel az anyja V. István magyar király leánya, Mária volt. Lajos 1296-ban, miután mint jog szerinti trónörökös lemondott a nápolyi Anjouk trónjáról öccse javára, Toulouse püspöke lett, ugyanakkor belépett a ferences rendbe. A főpapi tisztséget csak rövid ideig tölthette be, mert már a következő évben betegség kövteztében elhunyt. A szentté avatása érdekében tett erőfeszítések 1317-ben elérték céljukat: a pápa kanonizálta a püspököt.²³ Ebből az alkalomból a ferences Franciscus de Mayronis több szentbeszédet is összeállított, s ezekben kiemelte Lajos származását. Egyik beszédében a következőket mondja:

„Circa totum thema ad declarandum sanctitatem sancti Lodovici est nobis septupliciter contemplandus. Primo quantum ad statum suae singularis generationis in quo considero quattuor. Primo quod fuit de genere sanctorum ex parte patris, nam pater suus fuit nepos sancti Lodovici regis. Secundo fuit de genere sanctorum ex parte matris, nam mater sua Maria Ungariae fuit de stirpe sanctorum Stephani, Ladislai, et Emerici Ungarorum regum, qui Stephanus fuit primus rex christianus in regno illo, et novis-

¹⁹ Vatikáni Magyar Okirattár, idézett kötet 269. Vö. KLANICZAY G.: *Az Anjouk*, 68.

²⁰ FRAKNÓI V.: *i. m.* 118.

²¹ *Oratio S. Augustini Gazotti dicta in Campo Rakos pro Carolo anno Domini 1310.* In: KERCSSELICH, B. A.: *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabienensis partis primae tomus I.* Zagrabiae, é. n. (1776.) 111–114., *i. h.* 114. Vö. KLANICZAY G.: *Az Anjouk*, 68.

²² *Lexikon des Mittelalters. V.* München, 1991. 2184–2186.; KLANICZAY G.: *Az uralkodók*, 245–248.

²³ *Lexikon des Mittelalters*, idézett kötet 2202–2203.; KLANICZAY G.: *Az uralkodók*, 248–249.

sime nulla mulier de alio sanguine regio fuit canonizata nisi sancta Elisabeth de cuius stirpe mater beati Lodovici fuit.”²⁴

Látható, hogy ebben a سرمórészletben a szerző felsorakoztatja a magyar szent királyokat és a már említett IX. (Szent) Lajos francia uralkodót is.

Ugyanez a Franciscus de Mayronis egy másik beszédében hasonlóan fogalmaz Lajossal kapcsolatban:

„... beatus Ludovicus, qui secundum carnem ex parte patris de nobilissimo genere regum Franchorum traxi (*sic*) originem, unde natus est sanctus Ludovicus rex. Ex parte matris fuit de nobilissimo genere regum Vngarie, unde fuit sancta Helisabeth. Que regna sunt altissima nobilitate et consecrata sanctitate. Fuit etiam initiatum illud regnum Vngarie a sanctissimis personis, quia primus rex ibidem fuit sanctus Stephanus, secundus sanctus Ladislaus, tertius sanctus Henricus ...”²⁵

Témánk szempontjából nem lényeges, hogy a magyar uralkodók felsorolásába hiba csúszott, a fontos az, hogy itt is együtt szerepelnek Anjou Lajos, IX. Lajos és a magyar szent királyok.

Károly Róbert és Nagy Lajos uralkodása alatt kísérlet történt a toulouse-i püspök kultuszának magyarországi meghonosítására: tiszteletére 1325-ben Károly ferences kolostort alapított Lippán, melynek építését 1349-ben fejezték be.²⁶ Az alapításról a 14. századi krónikakompozíció és Thuróczy János munkája is megemlékezik,²⁷ miként arról is, hogy Károly fia és utóda, Lajos a toulouse-i püspök után kapta a nevét.²⁸ Lajos a dolog természetéből fakadóan a királyi udvar számára készített Magyar Anjou Legendáriumban is szerepel.²⁹

Anjou Lajosról Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát is írt egy-egy beszédet.³⁰ Korábban már esett szó arról, hogy a püspök belépett a ferences rendbe, s ez lehetett az oka annak, hogy a középkor végén a két magyar prédikátor-rendtárs egy-egy سرمót szerkesztett a tiszteletére. Mindketten leszögezik, hogy Lajos apja Károly, Szicília királya volt, anyja pedig Mária, a magyar király lánya.

Temesvári:

„Beatus Ludovicus ... esset ex regali prosapia patre Carolo rege Sicilie, matre vero Sicilie regina nomine Maria, filia regis Hungarie ...”³¹

²⁴ MAYRONIS, Franciscus de: *De s. Ludovico episcopo Tolosano*. = *Analecta Ordinis Minorum Capucinatorum* (13.) 1897. 305–315., i. h. 311. Vö. A. VAUCHEZ: *i. m.* 403.; KLANICZAY G.: *Az uralkodók*, 250. 39. jegyzet.

²⁵ MAYRONIS, Franciscus de: *Sermones de laudibus sanctorum*. Venezia, 1493/94. 163v–164r. OSzK, Inc. 971.

²⁶ DERCSENYI Dezső: *Nagy Lajos és kora*. Bp. é. n. (1941.) 11.

²⁷ *SRH* I. 491.; *Chronica*, 147. A Képes Krónika egy-egy miniatúrája ábrázolja is a lippai kolostoralapítást és Anjou Lajost: OSzK, Cod. Lat. 404. f. 70v. Vö. CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *A Képes Krónika miniatúrái*. In: *Képes Krónika*. Ford. GERÉB László. Bp. 1964. 63–64.

²⁸ *SRH* I. 491.; *Chronica*, 148.

²⁹ LEVÁRDY Ferenc: *Magyar Anjou Legendárium*. Bp. 1973. 23., L.

³⁰ PELBARTUS de Themeswar: *Sermones Pomerii de sanctis*. Hagenau, 1499. Pars estivalis. Sermo LI. OSzK, Inc. 1043.; OSUALDUS de Lasko: *De Sanctis*, sermo LXXV.

³¹ PELBARTUS de Themeswar: *i. m.* O8v.

Laskai:

„Sic enim legitur de eo, quod pater eius erat Karolus, rex Sicilie, mater vero Maria, filia Stephani quarti, regis Hungarie ...”³²

A két ferences szerző kimutathatóan a püspök legendája alapján dolgozott, ahol a legendairó mindjárt a mű elején elmondja a szent származását, majd rögtön ezután megemlíti, hogy nevét szent Lajos francia király után kapta;³³ tehát a toulouse-i püspöknek a két magyar prédikátor által felhasznált legendájában IX. Lajosról is szó esik.

A két ferences író az Anjou Lajosról szóló beszédek megszerkesztése során a legendán kívül valószínűleg korábbi sermókat is felhasznált. Kézenfekvő az a feltevés, hogy merítettek a korábbi ferences hagyományból, például Franciscus de Mayronis prédikációiból. Temesvári a Lajosról szóló beszédében kétszer is hivatkozik rá, egyik hivatkozásában az alázatosságról szóló sermójára utal, s a de Mayronis-beszédek közül az egyik valóban Anjou Lajos alázatosságát mutatja be,³⁴ themamondata így szól: „Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem etc.”³⁵ A belső érvek mellett azt is érdemes megemlíteni, hogy a magyarországi ősnymtatvány-katalógus tanúsága szerint könyvtáraink jelenleg több példányát őrzik Franciscus de Mayronis szentekről szóló sermógyűjteményének,³⁶ tehát ezek nálunk is ismertek lehettek a középkor végén.

Ezek után térjünk vissza az Anjouk tudatos legitimációs politikájának kérdéséhez. Ez a politika nemcsak különböző alkalmakra készített beszédekben tükröződött, hanem egyes történeti munkákban is. Az 1473-ban Hess András által kinyomtatott *Budai Krónikából*, az ezt másoló *Dubnici Krónikából*, valamint Thuróczy Jánosnak Laskai Osvát által is használt munkájából ismert az a fejezet, amely Károly Róbert haláláról és tetmetéséről tájékoztat.³⁷ A szerző személyét nem sikerült megnyugtatóan tisztázni, annyi azonban bizonyos, hogy a fejezetben megörökített események szemtanúja volt.³⁸ Ez a passzus jól tükrözi az Anjouknak a magyar szent királyokkal kapcsolatos törekvését. Károlyt a magyar uralkodók ősi koronázó és temetkezési helyén, Székesfehérváron, a Szűz Mária tiszteletére szentelt királyi bazilikában helyezték örök nyugalomra, s a szerző külön utal arra, hogy Szent István és Imre is ugyanabban az egyházban nyugszanak,³⁹ majd a fejezetet lezáró Könyörgésbe a krónikás Szent István és László személyét is tudatosan belefoglalja.⁴⁰

³² OSUALDUS de Lasko: *De Sanctis*, H3r. Mária nem IV., hanem V. István lánya volt.

³³ JOHANNES de Orta: *Vita s. Ludovici episcopi Tolosani*. = *Analecta Bollandiana* (9.) 1890. 282.

³⁴ MAYRONIS, Franciscus de: *i. m.* 101r–103r. *In festo beati Ludovici ordinis minorum*. TEMESVÁRI két hivatkozása: *i. m.* Plv.: „... Hec secundum Fran. Maro. ... Maro. ser. de humilitate.”

³⁵ Phil 2, 8.

³⁶ *Catalogus incunabulorum, quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. I–II*. Ediderunt Géza SAJÓ et Erzsébet SOLTÉSZ. Bp. 1970. I. 668.

³⁷ PODHRADCZKY, Josephus: *Chronicon Budense*. Budae, 1838. (a továbbiakban: *Chronicon Budense*) 255–265.; M. FLORIANUS: *Chronicon Dubnicense*. Quinqueecclesiis, 1884. (a továbbiakban: *Chronicon Dubnicense*) 129–136. /*Historiae Hungaricae fontes domestici*, I. Scriptores, III./; *Chronica*, 154–159.

³⁸ HORVÁTH János: *A Halotti Beszéd történetéhez*. = *Magyar Nyelv* 1970. 421–429.; *Commentarii*, II./2. 82–86.; MADAS Edit: *Középkori prédikációirodalmunk történetéből*. Debrecen, 2002. 103., 123–125.

³⁹ „... in summo monasterio, ubi sanctissimi regis Stephani et Emerici ducis filii sui sanctissima corpora diversis coruscantia virtutibus et miraculis in domino feliciter requiescunt ...” (*Chronica*, 158.)

⁴⁰ „Imploranda ergo est unanimes consensu clementia dei omnipotentis pro eodem domino rege Karolo, ut cum anima ipsius clementer dispenset eidem indulgendo et in numerum ipsius animam ac cetum sanctorum confessorum omnium ac regum Stephani et Ladislai dignetur collocare ...” (*Chronica*, 159.) Vö. HORVÁTH J.: *i. m.* 427.

A 14. századból még egy, a témához kapcsolható forrásra szeretnénk utalni: ez Küküllei János Nagy Lajos-életrajza. Szövegét Thuróczy is beépítette munkájába.⁴¹ Ez azért lényeges, mert a Thuróczy-krónikát Laskai is használta, ezért biztosra vehető, hogy Küküllei munkáját is ismerte. A szerző már az Előszóban kitér Lajos származására:

„Quamobrem de gestis illustrissimi principis domini Lodowici ex regum sanctissimorum prosapia oriundi dei gratia Hungarie ... quamvis pauca ex pluribus ... ego Iohannes nunc archidyaconus de Kykullew in ecclesia Transsilvana ... posteriorum notitie duxi commendanda ...”⁴²

Az utolsó fejezetek egyikében az életrajzíró ismét utal az uralkodó-elődökre:

„Pollens regimine naturali non instinctu humano, sed potius divino sui desiderii propositum ad hoc inclinavit, ut sequens sanctorum regum predecessorum et patris sui vestigia ...”⁴³

Eddig több olyan forrásról is esett szó, amelyek említik egyrészt a magyar szent királyokat, másrészt IX. Lajos francia királyt és Anjou Lajos toulouse-i püspököt; most pedig két olyan szöveghelyet láthatunk, ahol a szerző leszögezi, hogy Lajos, a magyar uralkodó, a szent királyoktól származik, illetve azok utóda. A Laskai-sermóban szereplő Lajos kilétének meghatározása során ő lesz a harmadik lehetséges személy.

A 15. században a 'sancti reges'-formula általánosan használt lehetett. Ennek illusztrálására éppen a ferences szerzőtől szeretnénk egy példát bemutatni. A barát egyik beszédében azt írja, hogy a török ellen csatába induló magyar katonák közül egyesek magukat a Boldogságos Szűznek ajánlják, mások pedig a szent királyoknak.⁴⁴

A bemutatott írásos források mellett érdemes érinteni – ha csak nagy vonalakban is – a magyar szent királyok vizuális ábrázolásának témakörét. A 13. század végétől kezdve István, Imre és László alakját megfestik kódexekben, freskókon, megformázzák különféle ötvöstargyakon. A 14–16. századból már számos táblaképi, falképi és szobrászati ábrázolásukat ismerjük. Együttes kultuszuk és ikonográfiájuk megszilárdulása szempontjából az Anjouk említett politikájának döntő jelentősége volt. Ennek köszönhető, hogy a 14. század során a 'sancti reges Hungariae' képtípusa rögzült.⁴⁵

⁴¹ *Chronica*, 160–188.

⁴² *Chronica*, 160–161.

⁴³ *Chronica*, 187.

⁴⁴ OSUALDUS de Lasko: *Quadragesimale Gemma fidei intitulum*. Hagenau, 1507. OSzK, RMK III. 141. L5r.: „Nam devoti Hungari milites, quando debent confligere cum inimicis crucis Christi, Turcis ... quidam se recommendant beate Virgini, quidam sanctis regibus ...” Vö. HORVÁTH R.: *i. m.* 62.

⁴⁵ A téma gazdag szakirodalmából csak néhány munkára hivatkozunk. Ezek jegyzetapparátusában megtalálható a további irodalom: TÖRÖK Gyöngyi: *A Mateóci Mester művészetének problémái*. = Művészettörténeti Értesítő 1980., 69. jegyzet.; Uő: *Egy 15. századi imádságoskönyv a hónapképek és a magyar szent királyok ábrázolásával*. In: *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*. Szerk. SELESTEI N. László. Bp. 1989. 273–296.; MAROSI Ernő: *Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon*. Bp. 1995. 69.; WEHLI Tünde: *Szent István kultusza a középkori magyarországi művészetben*. In: *Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok*. Szerk. TÖRÖK József. Bp. 1994. 107–140.

Talán e rövid áttekintés is érzékeltetheti, hogy Laskai a 15. század végén az Árpád-házi szent királyoknak akár több együttes ábrázolását is láthatta.

A vizuális forrásokkal kapcsolatban ki kell emelni egy olyan bibliai mintát, amely az egész középkoron át jelen volt az ikonográfiában: Jesse fájáról, azaz Krisztus családfájáról van szó.⁴⁶ Ez a motívum az öröklődő szentség egyik ábrázolási lehetősége volt. A 14. században a szerb Nemanjadinasztiát, amelynek több tagját is szentté avatták, néhány szerbiai egyházban a Jesse fája-motívum mintájára festették meg.⁴⁷ Nem kizárt, hogy a Laskainál található kompozíció mintájául is hasonló – az Árpádokat és az Anjoukat bemutató – képi ábrázolás szolgált.

Az életszentség nemcsak egy dinasztián belül öröklődhetett. A hagiográfiai irodalomban a középkor végén megjelent a lelki család fogalma. Domonkosrendi és ferences szerzőknél egyaránt megtalálható az a gondolat, miszerint a renden belül a rendalapító szentté válásának útja az eredete és mintája minden szentté válásnak. A 14–15. században ez a gondolat ikonográfiai ábrázolásokon is kifejeződött: a szerzetesrendet mint lelki családfát olyan fatörzsként ábrázolják, amely a rendalapító hasából ered, gyümölcsei pedig a rend boldog és szent tagjai.⁴⁸ A hasonlóság e képi ábrázolások, valamint azok gondolati háttere és a Laskainál olvasható kompozíció között szembeötlő, sőt, a hasból kinövő fa esetében teljes a megegyezés. Emlékezzünk vissza, hogy Álmos anyjának is a hasából növekszik az a fa, amelyen a magyar királyok találhatók. Úgy tűnik tehát, hogy a ferences barát merített a két koldulórendnek a lelki család fogalmával kapcsolatos gondolatvilágából.

Az eddig elmondottak összegzése előtt igyekszünk még egy kérdést megválaszolni. A ferences író a három magyar szent után egy bizonyos Lajost is megnevez. Vajon kire gondol? Ahogy azt a bemutatott források is sugallják, három személy jöhet szóba: IX. Lajos francia uralkodó, Anjou Lajos toulouse-i püspök és Nagy Lajos magyar király. Véleményünk szerint a francia uralkodót kizárhatjuk, mivel ő nem állt rokonságban az Árpád-dinasztiával, márpedig a prédikációban olvasható felsorolás vérségi kapcsolatot sejtet. Az is ellene szól, hogy nem magyar király volt, s a szerző koránál jóval korábban uralkodott.

Más a helyzet Anjou Lajossal. A toulouse-i püspök anyai ágon az Árpádoktól származott. Láthattuk, hogy az Anjou-korban kísérlet történt kultuszának magyarországi meghonosítására, a 15. század végén pedig Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát is összeállított egy-egy sermőt a tiszteletére. Azonban a püspök személyének ellene mond a szóban forgó prédikációrészlet megfogalmazása: a ferences szerző egyértelműen királyokra utal. Laskai meg is nevezi a három magyar szent királyt, majd negyedikként Lajost, aki – véleményünk szerint – az Árpádok leányági leszármazottjával, Nagy Lajos magyar uralkodóval azonos.⁴⁹

Emlékezhethünk arra, hogy Küküllei János kétszer is leszögezi a magyar szent királyoktól való származását, Küküllei munkáját pedig mint a Thuróczy-krónika részét minden bizonnyal Laskai is olvasta. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a Küküllei-féle életrajz mellett ismerünk egy másik Nagy Lajosról szóló munkát is. A kutatók véleménye szerint ennek a gesztának a szerzője egy fe-

⁴⁶ A. VAUCHEZ: *i. m.* 404.

⁴⁷ F. KÄMPFER: *Nationalheilige in der Geschichte der Serben.* = Forschungen zur Osteuropäischen Geschichte (20.) 1973. 7–22., különösen: 10–12.

⁴⁸ A. VAUCHEZ: *i. m.* 405–406.

⁴⁹ Abban az esetben, ha a ferences szerzőnek az lett volna a célja, hogy felsorolja az Árpád-házi és Anjou szenteket, joggal gondolhatnánk, hogy a Lajos név a toulouse-i püspököt takarja. Azonban fölmerül a kérdés: ha erről van szó, miért csak ezt a négy személyt említette meg?

rences barát, akit a szakirodalom Névtelen Minoritaként tart számon.⁵⁰ A mű egy töredékét csak az 1470-es években keletkezett Dubnici Krónika tartotta fenn,⁵¹ tehát nem zárható ki, hogy a középkor végén még felhasználták. Elképzelhető, hogy a geszta egyik, valamelyik ferences rendházban őrzött példányát Laskai is forgatta, így a király alakját innen is ismerhette.

Érdemes megemlíteni, hogy a barát nemcsak olvasmányai révén tájékozódhatott Nagy Lajos felől. Írott utalásból tudjuk, hogy a ferencesek budai kolostorában egy falképsorozat beszélt el Károly Róbert fiának tetteit.⁵² Ezt a falképsorozatot minden bizonnyal Laskai is látta, hiszen egy ideig teológiát adott itt elő, a szomszédos pesti rendházban pedig kétszer is betöltötte a házfőnöki tisztséget. Ezen kívül háromszor megválasztották a magyarországi ferences rendtartomány helytartójává, s ebben a tisztségében kötelessége volt végiglátogatni az egyes rendházakat.⁵³

Lajos személyével kapcsolatban még egy mozzanatot érdemes megvizsgálni. A barát egy ízben szent királyokat említ, azonban Nagy Lajost nem avatták szentté. Ennek ellenére úgy gondoljuk, hogy a felsorolásban szereplő Lajos név Károly Róbert fiát jelöli, a bemutatott sermórészletben pedig feltehetőleg az Anjouk már többször említett, a magyar szent királyokkal kapcsolatos, a legitimáció érdekében folytatott tudatos politikájának egy késői lecsapódását láthatjuk. A feltételezést a Budai Krónikának Mária királynő halálával kapcsolatos megjegyzése is támogatja: „In hac Regina Maria tandem deficit semen utriusque sexus Sanctorum Regum Regni Hungarie.”⁵⁴ Ismert, hogy a mű Nagy Lajos király haláláig terjedő része nem önálló munka, az 1382 és 1458 közti időszakot tárgyaló rövid, önálló megfogalmazású szöveg pedig talán Hess Andrásról vagy egy budai kancelláriai alkalmazottól származik.⁵⁵

Az eddig elmondottakat így összegezhethetjük:

A magyar szent királyok együttes említése és ábrázolása már a 13. századtól kezdve kimutatható. Közös tiszteletük az Anjouk magyarországi trónra kerülésével új hangsúlyt kapott. Véleményünk szerint a Szent István-beszédben fellelhető kompozíció, a magyar szent királyok és Nagy Lajos együttes ábrázolása egy fán, amely minden bizonnyal családfaként fogható fel, nem tekinthető Laskai saját írói leleményének, mivel ezt az ábrázolást vizuális és írásos forrásokból egyaránt ismerhette. Ugyanakkor a ferences szerző invenciójának tudhatjuk be, hogy ezt a kompozíciót beillesztette a turul-mondába. De vajon miért változtatott a krónika szövegén?

Erre a kérdésre akkor kaphatunk választ, ha megvizsgáljuk, hogy a szóban forgó sermórészlet milyen szerepet tölt be a Szent István-beszéden belül. A prédikáció a Királyok első könyvéből származó idézetre épül: „Certe videtis, quem elegit Dominus, quoniam non est similis ei in omni populo.”⁵⁶ Ezeket a szavakat Sámuel Saul királlyá választásakor mondja. Ebből a thema-mondatból kiindulva Laskai azt tárgyalja, hogy miért Szent István választotta az Úr a saját népéből. Nem sokkal a beszéd kezdete után egy három tagú felosztás kifejtése során kijelenti, hogy a szent király kiválasztása úgy

⁵⁰ Az elnevezés TRENCSENYI-WALDAPFEL Imrétől származik: *Küküllei János és a Névtelen Minorita*. In: *Küküllei János és a Névtelen Minorita krónikája*. Ford. GERÉB László. Bp. 1960. 29–30.; L. még KURCZ Ágnes: *Anjou-kori történetíróink kérdéséhez*. = ItK 1964. 363–368.; MÁLYUSZ Elemér: *Krónika-problémák*. = Századok 1966. 725–747. KRISTÓ Gy. feltevése szerint a gesztában olyan szövegeket is találhatók, amelyek nem a Névtelen Minoritától származnak: *Anjou-kori krónikáink*, 487–490., 500–502.; KÜKÜLLEI János: *Lajos király krónikája*. Névtelen szerző: *Geszta Lajos királyról*. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta KRISTÓ Gyula. Bp. 2000. 105–114.

⁵¹ *Chronicon Dubnicense*, 143–167.

⁵² RADOCSAY Dénes: *A középkori Magyarország falképei*. Bp. 1954. 51.

⁵³ HORVÁTH R.: *i. m.* 5–23.

⁵⁴ *Chronicon Budense*, 345.

⁵⁵ Vö. KRISTÓ Gyula: *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Bp. 2002. 104.

⁵⁶ 1 Rg 10.

a királyi méltóságra, mint az örök üdvösségre nyilvánvaló volt, majd egy három tagú *distinctio* mutatja be a választás (*electio*) három lehetséges módját: isteni (*divina*), emberi (*humana*), valamint emberi és isteni egyszerre (*humana et divina simul*). A '*divina electio*' valakit valamilyen méltóságra, végeredményben pedig az örök üdvösségre választ ki, és – többek között – természetfeletti módon, isteni kinyilatkoztatás révén (*supernaturaliter, per divinam revelationem*) ismerhető meg. A ferences író állítása igazolására három példát hoz fel. Az első a *turul-mondán* alapuló *sermórészlet*.⁵⁷ A második példa a *Hartvik-legendából* származik. A barát a legenda alapján elmondja, hogy Géza fejedelemnek egy éjjel látomása támadt: egy gyönyörű külsejű ifjú jelent meg előtte, aki Géza tudtára adta, hogy fia fog születni, s ő fogja majd keresztény hitre téríteni a magyarokat. A harmadik példa szintén a *Hartvik-legendából* származik; ebben Géza fejedelem feleségének István első vértanú jelenik meg, s adja tudtul a fiú születését. Laskai a gondolatmenet végén levonja a következtetést: „*Et sic claret, quomodo istius sancti regis electio ad regnum et salutem supernaturaliter a Deo est revelata.*”⁵⁸ Világos, hogy a szerző az isteni kinyilatkoztatás alatt a csodás látomást érti. Ez az a *motivum*, amely a három példát összeköti. Azonban a *turul-mondának* a krónikában olvasható változata mindössze annyit említ, hogy Álmos anyjának az ágyékából dicső királyok származtak, de egyetlen uralkodót sem nevez meg. A történet ebben a formájában a Szent István-beszéd gondolatmenetében a ferences szerző számára használhatatlan volt, mivel Istvánról nem esett benne szó, s ez lehetett az oka annak, hogy a barát változtatott a krónika szövegén, beleépítve egy olyan kompozíciót, amelyben már az államalapító is szerepel.

Laskai Osvát tehát tudatosan, céljának megfelelően módosította a *turul-monda* szövegét, s így a saját érvelése számára felhasználhatóvá tette Álmos születésének történetét.

KERTÉSZ BALÁZS

Egy ismeretlen hungarika: Giovanni Battista Mosto Báthory Zsigmondnak ajánlott zenei kiadványa 1590-ből.* Az erdélyi fejedelmi udvar zenészegegyüttesét Báthory Zsigmond korában egy ideig irányító Giovanni Battista Mostónak (vsz. 1550-es évek eleje Udine – 1596 Gyulafehérvár)¹ létezik egy olyan kiadványa, amely eddig elkerülte a zenei történetészek és a hungarika-kiadványok kutatóinak figyelmét. A nagyon ritka – úgy tűnik, mindössze egyetlen példányban fentmaradt – gyűjteményt a hesseni hercegi udvar egyik velencei kottákból álló zenei kolligátuma őríz meg.² *Ioan.*

⁵⁷ A történet egy olyan szövegegység részeként épül be a prédikáció gondolatmenetébe, amely a magyarok pannóniai bejövetelét mutatja be. Ezzel a szövegegységgel egy másik tanulmányban foglalkozunk.

⁵⁸ LASKAI gondolatmenete a beszéden belül: *De Sanctis*, H4r–H5r. A *Hartvik-legend*a két részlete: *SRH* II. 404., 406.

* E helyen szeretném megköszönni a Kasseli Landesbibliothek munkatársainak (elsősorban is Sylvia v. Hilchennek), továbbá Erdősi Péternek, Kruppa Tamásnak és Papp Ágnesnek a szíves segítségét.

¹ A Mosto életére és erdélyi működésére vonatkozó aktuális ismereteket l.: KIRÁLY Péter: *Giovanni Battista Mosto – egy 16. századi „száguldó muzsikus” Erdélyben*. In: Uő: *Magyarország és Európa. Zenei történelmi írások*. Bp. 2003. 53–68.

² Kassel, Landesbibliothek, 4° Mus. 6 /d; A nyomtatványt említi: *Répertoire International des Sources Musicales*. (a továbbiakban: RISM) A. I. Karlheinz SCHLAGER szerk.: *Einzeldrucke vor 1800*. Kassel 1976. M 3815.; A RISM csakis egyetlen példányról tud, a kasseliéről.; A kolligátumot leírja: HORSTMANN, Angelika: *Katalog der Musikdrucke aus der Zeit der Kasseler Hofkapelle, 1550–1650*. (Kézirat, megjelenés alatt) 65–69.